

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор НН інституту історії, права
та міжнародних відносин

Олександр ЖУКОВ

«29» серпня 2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Галузь знань А Освіта

Спеціальність А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

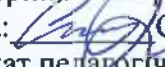
Освітньо-професійна програма Середня освіта (Історія)

Перший (бакалаврський) рівень

Мова навчання українська

Погоджено науково-методичною
комісією НН інституту історії, права
та міжнародних відносин

«28» серпня 2025 р.

Голова: Світлана МОЦАК
кандидат педагогічних наук, доцент

Суми – 2025

Розробники:

1. Король В. М. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України.

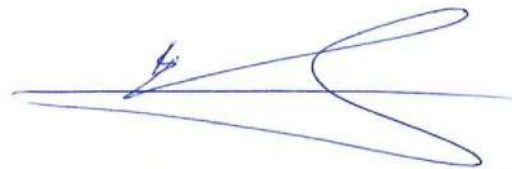
2. Михтуненко В. В. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін.

Робоча програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри історії України

Протокол № 1 від «28» серпня 2025 р.

Завідувач кафедри

кандидат історичних наук, доцент

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 3	Бакалавр	Обов’язкова
		Рік підготовки:
		1-й
Семестр		
2-й		
Лекції		
12 год.		
Практичні, семінарські		
28 год.		
Лабораторні		
-		
Самостійна робота		
48 год.		
Консультації:		
2 год.		
Загальна кількість годин - 90		Вид контролю: залік

1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Історія як наука, що розкриває багатогранність форм руху суспільства та дозволяє розібратися в складних шляхах, які проходить людство в процесі розвитку, не може існувати без систематизації об'єктивних знань, аналізу і теоретичного узагальнення емпіричного матеріалу, без проникнення в суть явищ. Для цього необхідне знання не лише теорії, але й практики історичного дослідження, велике значення в якій має знання спеціальних дисциплін. Однією з таких історичних дисциплін є історична географія.

Знання фактів і подій у послідовності їхнього буття є важливою умовою опанування історичною наукою. Предметом вивчення «Історичної географії» є дослідження просторово-хронологічних змін та взаємозв'язків природні та соціально-економічні територіальні системи.

Вивчення їх перебігу ставить за мету у комплексі дослідити основні історичні процеси та їхні зміни на території Європи та України з найдавніших часів до сьогодення. В зв'язку з метою ставляться наступні завдання: опрацювати основну джерельну базу і літературу по даній дисципліні; прослідкувати роль географічного фактору у історичному процесі; проаналізувати важливі зміни у адміністративно-політичних та соціально-економічних явищ минулого Європи та України; з'ясувати зміни в розміщенні центрів культури, освіти, науки в Європі та Україні.

Навчальна дисципліна «Історична географія» входить до переліку обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми (цикл професійної підготовки).

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**, а саме:

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів історії, суспільно-гуманітарних дисциплін, предметних знань у галузі історії та громадянської освіти, педагогіки та психології, теорії та методики навчання історії та характеризується комплексністю й невизначеністю педагогічних умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти (рівень основної школи)..

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою компетентностей:

- загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина; реалізувати свої права і обов'язки; усвідомлювати цінності громадянського суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини, формування готовності обстоювати права й свободи українського народу, готовності бути залученими до діяльності у сфері безпеки та оборони України.

ЗК 2. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, до застосування знань у практичних ситуаціях.

ЗК 5. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу нетерпимості до корупції, принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності.

ЗК 6. Здатність грамотно використовувати державну мову у професійній діяльності, чітко й аргументовано висловлювати свої думки, міркування, почуття; використовувати іноземну мову для одержання й оцінювання інформації в галузі професійної діяльності.

ЗК 7. Здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, продуктивного спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня, до толерантного сприймання різноманітних думок, ідей.

ЗК 9. Здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості.

- професійні (фахові) компетентності:

ПК 1. Мовно-комунікативна компетентність як здатність: забезпечувати здобуття учнями освіти державною мовою; формувати і розвивати мовно-комунікативні уміння та навички учнів, використовувати знання іноземної мови в освітній і професійній діяльності в умовах реалізації концепції Нова українська школа.

ПК 2. Предметно-методична компетентність як здатність: використовувати систему теоретичних знань та практичних умінь з історії та методики навчання історії, громадянської освіти та методики навчання суспільних дисциплін в ході вирішення професійних завдань; моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання, визначених державними стандартами освіти; формувати й розвивати в здобувачів освіти ключові компетентності та наскрізні вміння, визначені державними стандартами освіти; здійснювати інтегроване навчання здобувачів освіти; добирати і використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку; розвивати критичне мислення; формувати ціннісні ставлення в здобувачів освіти в умовах реалізації концепції Нова українська школа.

ПК 13. Здатність до навчання впродовж життя як здатність: здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати умови та ресурси професійного розвитку впродовж життя; взаємодіяти з колегами на засадах партнерства та підтримки, дотримуючись принципів професійної етики.

ПК 14. Інноваційна компетентність як здатність: застосовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі; використовувати інновації у професійній діяльності; застосовувані різноманітні підходи до розв'язання проблем у педагогічній діяльності.

Навчання спрямоване на комплексну реалізацію практичної, когнітивно-освітньої, професійної та виховної мети, а саме:

- *практична мета:* на основі засвоєних знань, умінь і навичок із дисципліни «Історична географія» здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у процесі навчання за

спеціальністю, що передбачає застосування теорій та методів здійснення просторової локалізації історичного процесу;

- *когнітивно-освітня мета*: здатність аналізувати й оцінювати найважливіші досягнення національної історії, накопичення її картографічної бази, здатність моделювати стан та розвиток історичних процесів; здатність вести самостійний пошук, добір та опрацювання інформації наукової літератури з історичної географії;

- *професійна мета*: здатність розуміти суспільні процеси і впливати на них; здатність ефективно проводити діяльність або виконувати певні функції, забезпечувати розв'язання проблем і досягнення позитивних результатів у галузі історичної географії; адекватне розуміння того, як функціонує суспільство, сприйняття власної ролі й ролі інших людей у цьому процесі; наявність внутрішньої мотивації, здібностей і відповідної кваліфікації для діяльності в системі історичного розвитку;

- *виховна мета*: формування культурологічних знань студентів, що сприяють розвитку спостережливості, критичного мислення, самостійності в висловлюваннях, гуманістичного та загальнокультурного світогляду, патріотичної свідомості.

2. Передумови для вивчення дисципліни

Виходячи з методологічних та пропедевтичних функцій дисципліни «Історична географія», її вивченню передуює опанування навчальних дисциплін: «Археологія», «Генеалогія» та «Спеціальні історичні дисципліни». Водночас опанування «Історичної географії» є передумовою успішного вивчення інших історичних дисциплін.

3. Результати навчання за дисципліною

ПРУ 4. Уміти доцільно підбирати, адаптувати та використовувати традиційні та інноваційні підходи до організації освітнього процесу, методики навчання історії та громадянської освіти, технології навчання, форми організації навчальних занять, форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів в умовах впровадження концепції «Нова українська школа».

ПРК 1. Володіти основами професійної мовленнєвої культури при навчанні історії та громадянської освіти.

ПРА 3. Здатність продовжувати навчання протягом життя зі значним ступенем автономії, планувати процес самонавчання та самовдосконалення в контексті неперервної фахової підготовки, використовуючи способи збереження як фізичного так і психічного здоров'я, запобігаючи професійному вигоранню.

4. Критерії оцінювання результатів навчання

Розподіл балів (II семестр)

Поточний контроль														Разом	Загальна сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14		100
Поточний контроль															
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	70	
Контроль самостійної роботи															
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3	20	

4.1. Критерії оцінювання видів роботи для поточного контролю

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання здобувачами вищої освіти всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального матеріалу шляхом поточного та підсумкового контролю.

Оцінювання знань здобувачів з навчальної дисципліни «Історична географія» здійснюється шляхом проведення контрольних заходів, які включають поточний, підсумковий модульний, підсумковий семестровий контроль. Рівень навчальних досягнень здобувачів оцінюється за 100-бальною шкалою.

Поточний контроль передбачає усні відповіді здобувачів на теоретичні питання семінарських занять, виконання тестових завдань та самостійних робіт.

Підсумковий модульний контроль передбачає виконання контрольних робіт змістового модулю.

Підсумковий контроль. Формою підсумкового контролю є залік.

Особливу увагу при опануванні змісту навчальної дисципліни «Історична географія» приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- **70 балів:** участь у семінарах – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей,

участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань.

- **30 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе тощо.

Разом – 100 балів.

В Університеті передбачено можливість перезарахування результатів неформальної та/або інформальної освіти відповідно до Положення про порядок визнання результатів навчання у неформальній та/або інформальній освіті у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка (<https://sspu.edu.ua/universytet/edusci/normatyvno-pravova-baza>).

Перезарахування результатів здійснюється на добровільній основі та передбачає підтвердження того, що здобувач досяг результатів навчання, передбачених освітньою програмою.

Перезарахуванню можуть підлягати результати навчання отримані шляхом неформальної та/або інформальної освіти, що за тематикою, обсягом вивчення та змістом відповідають як навчальній дисципліні в цілому, так і її окремому розділу, темі (темам), індивідуальному завданню, які передбачені цією робочою програмою.

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
5	Здобувач вищої освіти у повному обсязі опрацював матеріал (на належному рівні сформовані знання); упевнено оперує набутими знаннями; аналізує їх, робить власні висновки, здатен відповісти на питання, яке вимагає критичного мислення.
4	Здобувач вищої освіти достатньо повно володіє матеріалом (на достатньому рівні сформовані знання та вміння); аналізує його, робить відповідні висновки, уміє логічно висловити своє ставлення до отриманої інформації. Може відповісти на додаткове питання.
3	Здобувач вищої освіти достатньо повно володіє матеріалом (на достатньому рівні сформовані знання), може дати відповідь на додаткове питання у межах вивченої теми. Однак, не може навести приклад при розкритті змісту певного поняття
2	Здобувач вищої освіти не засвоїв всього програмового матеріалу, допускає незначні помилки, відповідає невпевнено, не завжди адекватно використовує терміни та поняття.
1	Здобувач вищої освіти не засвоїв значної частини програмового матеріалу, допускає суттєві помилки, не володіє поняттєвим апаратом
0	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд. Відсутність на занятті.

4.2 Критерії оцінювання рівня теоретичної та практичної підготовки студента

Кількість балів за всі види навчальної діяльності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90 – 100	- студент упевнено оперує обсягом навчального матеріалу і застосовує його для розв’язання проблем; - самостійно оцінює факти, явища, вільно висловлює власні думки; - може характеризувати та аналізувати історичну інформацію; - співвідносити події та процеси за періодами на основі наукової періодизації історичної науки; - знає історіографію розглядуваних проблем; - студент виявляє творчі здібності, вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати матеріал, наводити чисельні приклади; - вільно користується тематичними картами; - розуміє основні тенденції розвитку історичних проблем слов’янства;
82 - 89	- студент загалом володіє обсягом навчального матеріалу; - здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, наводити окремі власні приклади; - вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати основні теоретичні й фактологічні положення, явища, але відповідь може бути не зовсім змістовною, цілісною, послідовною, містити деякі фактологічні помилки, неточності; - студент робить незначні помилки, користуючись картою; - не завжди може вірно зробити висновок, добрати переконливі аргументи; - дає загальну характеристику подій (причини, наслідки, значення); - встановлює послідовність подій, характеризує причинно-наслідкові зв’язки між ними;
74 - 81	- студент загалом володіє обсягом навчального матеріалу; - здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, наводити окремі власні приклади; - вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати основні теоретичні й фактологічні положення, явища, але відповідь може бути не зовсім змістовною, цілісною, послідовною, містити деякі фактологічні помилки, неточності; - студент робить незначні помилки, користуючись картою; - не завжди може вірно зробити висновок, добрати переконливі аргументи; - не достатньо повно дає характеристику подій (причини, наслідки, значення); - на посередньому рівні встановлює послідовність подій, характеризує причинно-наслідкові зв’язки між ними;
64 - 73	- студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; - може репродуктивно відтворити незначну частину теоретичного й фактологічного матеріалу; - виявляє знання і розуміння окремих положень курсу; - вміє на елементарному рівні аналізувати, робити узагальнення, порівняння, висновки;

	- визначає окремі ознаки подій, встановлює їх послідовність; - може дати стислу характеристику окремої постаті; - слабо орієнтується за картами;
60 - 63	- студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; - може репродуктивно відтворити незначну частину теоретичного й фактологічного матеріалу; - виявляє знання і розуміння окремих положень курсу; - вміє на елементарному рівні аналізувати, робити узагальнення, порівняння, висновки; - визначає окремі ознаки подій, встановлює їх послідовність; - може дати стислу характеристику окремої постаті; - слабо орієнтується за картами;
35-59	коли студент дуже слабо володіє навчальним матеріалом, нездатний елементарно розпізнавати і відтворити окремі факти, явища, події; - впізнає постать чи подію лише за детальним описом; - не визнає послідовності подій; - відсутні навички роботи з картами; - відповідь має уривчастий, незакінчений, незмістовний характер; - відсутня здатність викласти думку на елементарному рівні; - вибирає правильний варіант відповіді з двох запропонованих (на рівні “так – ні”);
1 - 34	- коли студент зовсім не володіє навчальним матеріалом, нездатний елементарно розпізнавати і відтворити окремі факти, явища, події; - не впізнає постать чи подію; - не визнає послідовності подій; - відсутні навички роботи з картами; - відповідь має уривчастий, незакінчений, незмістовний характер; - відсутня здатність викласти думку на елементарному рівні; - вибирає правильний варіант відповіді з двох запропонованих (на рівні “так – ні”);

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену, заліку, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	A	відмінно
82 - 89	B	добре
74 - 81	C	
64 - 73	D	задовільно
60 - 63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 - 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Історія країн Центральної та Східної Європи» можуть бути:

- усне опитування. Здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;
- самостійні роботи. Здійснюється за допомогою письмових робіт. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);
- проектні завдання. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань; розв'язання кейсів, ситуативних завдань.
- контрольна робота залікового модуля (залік).

Засоби діагностики результатів навчання мають на меті критичне мислення, комплексне розв'язання проблем, оригінальність, креативність, міркування та створення ідей, комунікативні навички та навички самоорганізації, уміння працювати з інформацією.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності.

Питання для самоконтролю:

1. Предмет і завдання та основні етапи історичної географії.
2. Місце історичної географії в системі історичних і географічних дисциплін.
3. Джерела вивчення історичної географії.
4. Роль географічного фактора в історії.
5. Світові теорії: географічний детермінізм, мальтузіанство, геополітика.
6. Топоніміка, її предмет і завдання.
7. Географічні назви, формування топонімів.
8. Історична картографія, її предмет і завдання.
9. Історичні карти та їх класифікація. Фізична географія світу.
10. Зміни у фізичній географії під час історичного процесу.
11. Племені об'єднання та народи на території Європи.
12. Держави й імперії античності різних континентів.
13. Історична географія античності.
14. Історична географія середньовіччя.
15. Історична географія XVI–першої половини XVII ст.
16. Географічні уявлення та відкриття XVI–XVII ст.
17. Політична карта світу та її зміни протягом XVIII–XIX ст.
18. Політична географія XX–XXI ст.
19. Населення, його склад, розміщення, міграція.
20. Демографія, густина населення.
21. Географія с/г, промисловості, торгівлі, шляхів сполучення.
22. Події просторового характеру.
23. Історична географія Європи.
24. Фізична географія України в історичний період.
25. Розселення племен в передскіфський період.
26. Велика Скіфія та Сарматія.
27. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї.
28. Історична географія України часів Великого переселення народів.
29. Літописні племена. Русь у IX–X ст.
30. Формування і розвиток Волинської та Галицької земель у X–XII ст.
31. Степові племена в IX–XIII ст.
32. Польський адміністративно-територіальний устрій в українських землях у XV – перша половина XVII ст.
33. Українська козацька держава: зміни в територіальному поділі.
34. Західноукраїнські землі в XIX – на початку XX ст.
35. Історико-географічні області та етнографічні райони України.
36. Територіальний устрій в добу Центральної Ради.
37. Обласний поділ в УРСР.
38. Сучасна Українська держава. Основні етапи розвитку історичної географії України.
39. Зміни в політичній карті України на початку XXI ст.

6. Програма навчальної дисципліни

Програма навчальної дисципліни «Історична географія» складається з трьох модулів, в яких висвітлюється закономірності та специфіка формування історико-географічного простору Європи та України.

7. Інформаційний зміст навчальної дисципліни

7.1. Тематичні розділи

Модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Тема 1. Історична географія як наука.

Зміст і завдання курсу. Предмет і завдання історичної географії. Об'єкти дослідження. Місце історичної географії в системі історичних і географічних дисциплін. Методологічні основи. Джерела та література. Вивчення «Історичної географії» в літературі. Роль географічного фактору в історії. Світові теорії: географічний детермінізм, мальтузіанство, геополітика тощо.

Тема 2. Основні етапи розвитку історичної географії.

Елементи історичної географії в історико-географічних описах античних авторів та авторів раннього середньовіччя. Складання історичної географії, як спеціальної історичної дисципліни: гуманізм і Великі географічні відкриття, як фактори впливу на формування історичної географії. Історична географія в працях істориків XIV–XVIII ст. Розвиток історичної географії в XIX ст. Історико-географічні, історико-картографічні роботи істориків XX ст. Важливі напрямки сучасних досліджень в галузі історичної географії.

Тема 3. Топоніміка, її місце в історичній географії.

Предмет і завдання топоніміки. Джерела дисципліни. Термінологія. Топоніміка в системі гуманітарних і природничих наук. Закономірності та особливості походження і зміни географічних назв. Відображення географічних умов у топоніміці. Формування топонімів.

Тема 4. Історико-географічні області їх формування та топонімія.

Основні історико-географічні області Західної, Центральної та Східної Європи: причини формування, походження назв, історична доля. Походження і зміни географічних назв України: закономірності та особливості. Історичні регіони України та їхнє формування протягом історичного процесу.

Тема 5. Картографія, її місце в історичній географії.

Історична картографія, її предмет і завдання. Розвиток історичної картографії. Історична картографія й історична географія: взаємозв'язок і взаємовпливи. Історичні карти та їх класифікація. Зміст карти. Принципи будови. Математична основа. Поняття про генералізацію. Оснащення. Спеціальне навантаження.

Модуль 2. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЄВРОПИ

Тема 1. Зміни у фізичній географії Європи.

Фізична географія світу: рельєф, клімат, водні ресурси, тваринний та рослинний світ, ландшафт, корисні копалини, природні зони. Відчутні зміни у фізичній географії під час історичного процесу. Зміни у фізичній географії світу протягом V–XX ст.

Тема 2. Історична географія Європи епохи раннього Середньовіччя.

Етнічна карта. Політична карта світу в період раннього та розвинутого середньовіччя. Чисельність та розміщення населення. Середньовічні міста. Церковна географія. Системи землеробства та землекористування. Географія промисловості, ремісництва країн світу. Характер середньовічної торгівлі: середземноморський та північний райони європейської торгівлі. Соціальна географія.

Тема 3. Історична географія Європи XVI – першої половини XVII ст.

Політична карта. Демографічні зміни. Чисельність та розміщення населення. Міграційні процеси торгово-промислової географії. Географія сільського господарства: особливості різних країн світу. Церковна географія. Соціальна географія. Риси географії середньовічної культури. Географічні уявлення та відкриття, їх вплив на політичну, економічну, торговельну карти світу.

Тема 4. Історична географія Європи другої половини XVII –XIX ст.

Політична карта світу та її зміни протягом XVIII – XIX ст. Етнічна карта. Демографічні зміни. Географія сільського господарства, промисловості, торгівлі, транспорту, шляхів сполучення. Міста Західної Європи. Географія культури.

Тема 5. Історична географія Європи XX ст.

Політична географія. Світ на початку та в кінці XX ст.: зміни в політичній карті. Населення, його склад, розміщення, міграції. Демографія, густота населення. Географія сільського господарства, промисловості, торгівлі, шляхів сполучення. Міста. Події просторового характеру: народні рухи, революції, світові війни, тощо. Екологічна ситуація.

Модуль 3. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Тема 1. Географія перших українських державних утворень.

Розселення та переміщення кочових і землеробських племен в I тис. до н. е. і в перші століття нової ери. Кіммерійці, скіфи і скіфські держави. Племена сарматів: алани, роксолани, язиги в степах Причорномор'я. Давні слов'яни. Праслов'янська територія та її формування. Характеристика розміщення слов'янських племен венедів (I – II ст.), склавинів (західних) та антів (східних) – (VI – VII ст.) між Дніпром, Дністром, Віслою тощо. Природні умови та господарство. Грецька колонізація узбережжя Чорного і Азовського морів VII – V ст. до н. е. Географія розташування міст-держав (Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Танаїс та інші). Боспорське царство. Склад населення та географія господарських і політичних зв'язків. Слов'яни на карті Європи VI – XIII ст. Розселення слов'янських племен на території Європи. Східні, південні та західні слов'яни VI – XIII ст. Напрями колонізаційного руху східних слов'ян. Формування племінних об'єднань і державних кордонів. Виникнення міст. Дулібський племінний союз. Куявія. Славія. Артанія.

Тема 2. Формування державної та етнічної території України в IX – XIV ст.

Київська Русь в IX – XIII ст. Виникнення держави у східних слов'ян. Поняття Білої, Червоної та Чорної Русі. Князівства і землі Київської держави. Військові походи князівських дружин. Географія основних подій боротьби з Візантією, половцями, печенігами та іншими завойовниками. Географія господарства. Внутрішні та зовнішні економічні зв'язки. Шлях “з варяг у греки” та інші торгівельні шляхи. Розташування міст – центрів управління, ремесла, торгівлі, культури. Характеристика князівств у період роздробленості. Відображення боротьби з іноземними загарбниками. Зміни в географії внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Галицько-Волинське князівство на історичних картах XII – XIV ст.: територія, населення, економіка, культура. Адміністративно-територіальний поділ та фізико-географічна характеристика. Географія економічних і культурних зв'язків та національно-культурне будівництво і релігія. Міста – центри культури, промисловості, торгівлі. Сусідні країни.

Тема 3. Етнічність історично-географічних регіонів в Україні.

Природа регіональних утворень. Етнотериторіальні утворення – історично-етнографічні регіони та їхні складові: етнічні та етнографічні

землі. Поділ процесу формування регіональної етнічності на три основних етапи. Колонізація окремих українських земель іншими державами. Система різнорівневих етнотериторіальних одиниць. Етнічна історія земель та регіонів. Середня Наддніпрянщина. Галичина. Поділля. Полісся. Сіверщина. Слобожанщина. Південь України. Бессарабія. Буковина. Покуття. Підкарпатська Русь. Запорізька Січ. Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу. Центрально-східний, Північний, Західний регіони. Регіональна диференціація в Україні. Чотири субрегіони з різною історичною традицією, різними типами політичної культури і специфічною електоральною свідомістю. Поділ України за національно-патріотичною та мовною складовою.

Тема 4. Історико-географічне районування території України.

Історико-методологічні аспекти адміністративно-територіального поділу. Адміністративно-територіальні одиниці. Значення столиці. Родові, історичні міста, штучні столиці, ситуаційні столиці, політичні столиці. Етапи становлення адміністративно-територіального поділу України. Україна – колыска індоєвропейських народів світу. Держава – Київська Русь. Посилення феодалної роздробленості Русі у XII – XIV ст. Влада суміжних держав – Литви, Польщі, Угорщини – в Україні. Адміністративно-територіальний устрій на Україні в XVII – XVIII ст. Політична географія українських земель у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій. Зміни кордонів та адміністративно-територіального поділу України в 1917 – 1921 рр. УНР та ЗУНР на карті Європи. Формування кордонів УНР, ЗУНР та УРСР. Адміністративно-територіальний поділ України в 1917 – 1920 рр. Губернії, повіти, волості. Адміністративно-територіальний поділ України у 1921 р. Адміністративно-територіальний поділ України, затверджений ВУЦВК 7 березня 1923 р. Трансформації системи адміністративно-територіального устрою радянської України. Адміністративно-територіальний поділ України на 1.12.1933 р. Формування сучасної території України.

7.2. Структура та обсяг навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього	у тому числі				
		Лекції	Практ.	Лабор.	Конс.	Самост.р
Модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ						
Тема 1. Історична географія як наука.	6		2			4
Тема 2. Основні етапи розвитку історичної географії.	8	2	2			4
Тема 3. Топоніміка, її місце в історичній географії.	6		2			4
Тема 4. Історико-географічні області їх формування та топонімія.	8	2	2			2
Тема 5. Картографія, її місце в історичній географії.	6		2			4
Модуль 2. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ЄВРОПИ						
Тема 1. Зміни у фізичній географії Європи.	6		2			4
Тема 2. Історична географія Європи епохи раннього Середньовіччя.	8	2	2			4
Тема 3. Історична географія Європи XVI – першої половини XVII ст.	6		2			4
Тема 4. Історична географія Європи другої половини XVII –XIX ст.	6	2	2			2
Тема 5. Історична географія Європи XX ст.	6		2			4
Модуль 3. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ						
Тема 1. Географія перших українських державних утворень.	6	2	2			2
Тема 2. Формування державної та етнічної території України в IX – XIV ст.	6		2			4
Тема 3. Етнічність історично-географічних регіонів в Україні.	6		2			4
Тема 4. Історико-географічне районування території України.	6	2	2			2
	2				2	
Усього годин за рік	90	12	28		2	48

7.3. Теми лекційних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Основні етапи розвитку історичної географії.	2
2	Історико-географічні області їх формування та топонімія.	2
3	Історична географія Європи епохи раннього Середньовіччя.	2
4	Історична географія Європи другої половини XVII – XIX ст.	2
5	Географія перших українських державних утворень.	2
6	Історико-географічне районування території України.	2
Разом		12 год.

7.4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Історична географія як наука.	2
2	Основні етапи розвитку історичної географії.	2
3	Топоніміка, її місце в історичній географії.	2
4	Історико-географічні області їх формування та топонімія.	2
5	Картографія, її місце в історичній географії.	2
6	Зміни у фізичній географії Європи.	2
7	Історична географія Європи епохи раннього Середньовіччя.	2
8	Історична географія Європи XVI – першої половини XVII ст.	2
9	Історична географія Європи другої половини XVII – XIX ст.	2
10	Історична географія Європи XX ст.	2
11	Географія перших українських державних утворень.	2
12	Формування державної та етнічної території України в IX – XIV ст.	2
13	Етнічність історично-географічних регіонів в Україні.	2
14	Історико-географічне районування території України.	2
Разом		28 год.

7.5. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна форма
1	Історична географія як наука.	4
2	Основні етапи розвитку історичної географії.	4
3	Топоніміка, її місце в історичній географії.	4
4	Історико-географічні області їх формування та топонімія.	2
5	Картографія, її місце в історичній географії.	4
6	Зміни у фізичній географії Європи.	4
7	Історична географія Європи епохи раннього Середньовіччя.	4

8	Історична географія Європи XVI – першої половини XVII ст.	4
9	Історична географія Європи другої половини XVII –XIX ст.	2
10	Історична географія Європи XX ст.	4
11	Географія перших українських державних утворень.	2
12	Формування державної та етнічної території України в IX – XIV ст.	4
13	Етнічність історично-географічних регіонів в Україні.	4
14	Історико-географічне районування території України.	2
Разом		28 год.

8. Рекомендовані джерела інформації

Основна:

1. Барладін О.В., Даценко Л.М., Ісаєв Д.В.. Історичний атлас у комп'ютерному класі . *Історія в школах України*. 2005. № 1. С. 21–23.
2. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. Львів: Світ, 1992. С.36–53.
3. Дністрянський М. Україна в політико-географічному вимірі. Львів, 2000.
4. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів, 2006.
5. Дністрянський М. Вступ до історичної географії України: Цикл лекцій. Львів, 2007. 44 с.
6. Жупанський Я. Історія географії в Україні. К., 2006.
7. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття / Ольга Щодра : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 298 с.
8. Кандиба Ю. І. Історична географія з основами етнографії. Х.: ВПЦ «АДВА», 2010. 73 с.
9. Котляр Ю. В. Історична географія. Спецкурс з історії : навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 216 с.
10. Круль В. Історична географія Західної України: конспект лекції. Чернівці, 1999.
11. Летошко О. Формування в учнів просторової компетентності засобами електронних картографічних джерел. *Історія України*. №10 (698). 2011. С. 13-16.
12. Сосса Р. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. К., 2000.
13. Сосса Р. Історія картографування території України. К., 2007.
14. Стефанюк Г. В. Історична географія: опорні конспекти і самостійна робота. Івано-Франківськ, 2012. 135 с.

15. Трубчанінов С. В. Історична географія України: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Ошпм, 2013.

Допоміжна:

1. Балабушевич Т.А. Територіальні межі правобережних полків (друга половина XVI – початок XVIII ст.) / Т.А. Балабушевич. *Проблеми історичної географії України.*: Зб. наук. праць. К.: Наукова думка, 1991. С. 23–32.

2. Бондаренко Г. В., Кихтюк В. В. Історична топоніміка : навч. посіб. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2012. 162 с.

3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Львів: Світ, 1991. Ч. II–V.

4. Жупанський Я. Історія географії в Україні. К., 2006.

5. Заставний Ф. Демографічні втрати України. Голодомори, війни, еміграції. Львів, 2003.

15. Ковальчук І. Історико-географічний аналіз і синтез: суть, завдання, проблеми, перспективи. *Історичне картознавство України. Збірник наукових праць.* Львів, 2003.

16. Козловський А. Встановлення українсько-польського кордону (1941–1951 рр.) Львів, 1998.

17. Сергійчук В. Етнічні межі та державний кордон України. К., 2000.

18. Перевозчиков В. І. Економічна історія українських земель (X–XVIII ст.). Х.: Основа, 2009. 142 с.

19. Політична географія і геополітика. К.: Либідь, 2007. 255 с.

20. Україна на стародавніх картах. Львів, 2004.

42. Шаблій О. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів, 2001.

43. Яценко Б. П. Політична географія. К.: Вид. Ін-ту сходознавства НАНУ, 2005. 134 с.

Інформаційні ресурси:

1. Географічний портал. URL: <http://geosite.com.ua>.

2. Географія. URL: <http://geoswit.ucoz.ru>.

3. Етнічна географія, етнографія, етнологія. URL: <http://ukr-tur.narod.ru/etno/etno.htm>.

4. Історія України – History of Ukraine (Інститут історії України). URL: <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/30.pdf>.

5. Українська етнографія. URL: <http://etno.iatp.org.ua>.

**9. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення,
використання яких передбачає навчальна дисципліна
(за потребою)**

1. Робоча навчальна програма курсу.
2. Опорні конспекти лекцій.
3. Навчальні аудиторії, які обладнані для проведення лекційних і семінарських занять.
4. Аудіовізуальні, технічні і комп'ютерні засоби навчання: комп'ютери, мультимедійний проектор, екран.
5. Ілюстративні матеріали;
6. Набір схем та таблиць, що відображають основні параметри регіонів світу.